

عوامل بازدارنده و شتاب دهنده اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی توسعه پایدار شهری در اصفهان

امیرعلی درستی^{۱*}، مهدی ادیبی سده^۲، عبدالرضا ادهمی^۳

۱- عضو هیات علمی جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر

۲- دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر

۳- دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

چکیده

بشر از دیرباز با مفهوم توسعه در ارتباط بوده و زندگی او عمیقاً با این مفهوم گره خورده است. توسعه را باید جریان چند بعدی دانست که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم و نهادهای ملی، تشریح رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه کن کردن فقر مطلق است. امروزه توسعه در ابعاد گوناگونی مطرح است که توسعه پایدار شهری یکی از مهمترین ابعاد توسعه به شمار می‌رود. عنوان این تحقیق عوامل بازدارنده و شتاب دهنده اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی توسعه پایدار شهری در اصفهان‌ها باشد. این تحقیق به روش پیمایشی صورت گرفته است. اطلاعات آماری پژوهش در شهرستان اصفهان به صورت سهمیه‌ای با تعداد ۳۸۸ نفر به کمک فرمول کوکران انتخاب شده‌اند. در بخش استنباطی، با کمک تحلیل‌های آماری، از آزمون F، ضریب همبستگی پیرسون، تحلیل رگرسیون و با کمک نرم افزار spss 22 انجام شده است. برای بررسی نظری فرضیات از تئوریهای مکتب

تکاملی توسعه، نظریات توسعه پایدار، مکتب نوسازی و مکتب وابستگی بهره گرفته شده است. نتایج حاصل از فرضیات پژوهش نشان داده است که همه ده متغیر مشارکت اجتماعی، سرمایه اجتماعی، مدیریت هماهنگ شهری، وضعیت اقتصادی، تحصیلات، فرهنگ شهروندی، فرهنگ زیست محیطی، تعهد اجتماعی، مسئولیت پذیری و کیفیت زندگی اثر مستقیم و معناداری بر توسعه پایدار شهری اصفهان داشته‌اند. همچنین نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون نشان می‌دهد که مقدار ضریب همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته ۰/۶۷۰ است که نشان می‌دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق همبستگی قوی وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: توسعه، توسعه پایدار شهری، فرهنگ شهروندی، فرهنگ زیست محیطی، تعهد اجتماعی، مسئولیت اجتماعی.

مقدمه و بیان مسأله

توسعه در اصطلاح امروزی شناخته شده آن، فرآیندی است که اولین بار در غرب رخ داد و بر ویرانه‌های جامعه فئودالی بنا گشته و ارزشهای عصر روشنگری را تبلیغ کرده است. توسعه به عنوان فرآیندی چند بعدی تلاش برای بهبود زندگی مادی و معنوی، انسانی و فرهنگی یک جامعه بیان می‌شود. از این رو، توجه به شاخص‌های واقعی توسعه در هر جامعه ای لازم و ضروری است. توسعه به زبان ساده به معنای گذار یک جامعه از مرحله ای به مرحله بالاتر است. از نظر مایکل تودارو، توسعه در واقع نشان می‌دهد که مجموع نظام اجتماعی در هماهنگی با نیازهای متنوع اساسی و خواسته‌های افراد و گروه‌های اجتماعی در داخل نظام از حالت نامطلوب زندگی گذشته خارج شده و به سوی وضع یا حالتی از زندگی که از نظر مادی و معنوی بهتر است، سوق دهد (تودارو، ۱۳۸۷: ۱۹۰).

با اوج گرفتن نگرانی از عواقب فعالیت‌های انسانی و به دنبال گزارش برانت لند در دهه ۱۹۸۰، پارادایم توسعه پایدار مطرح شد. این رویکرد از ابعاد متفاوت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی بسط داده شده و امروز در ادبیات برنامه ریزی شهری، از جایگاه ویژه ای برخوردار است. در راستای تحقق توسعه پایدار شهری ابتدا می‌بایست مفاهیم، نظریه‌ها و شاخص‌های آن را شناخت و مورد بررسی قرار داد. شناخت هر پدیده قبل از هر چیز نیاز به

تعریفی جامع و کامل از آن پدیده دارد و واضح است که هر چه این تعریف جامع و کاملتر باشد شناخت آن پدیده آسانتر و دقیق تر خواهد بود باید اقرار کرد علی رغم پیشرفت علوم و فنون برای بعضی از پدیده‌ها تا کنون تعریف جامع ارائه نگردیده است که توسعه پایدار شهری یکی از این موارد می‌باشد. توسعه پایدار شهری یکی از موضوعات اصلی در علوم انسانی و اجتماعی است و با وجود اینکه از این مفهوم استنباط متعددی صورت گرفته است ولی همچنان از عدم شفافیت معنایی و مصداقی برخوردار است. هدف اصلی پژوهش حاضر، بررسی توسعه پایدار شهری با تأکید بر شاخص‌ها و نظریه‌های مختلف می‌باشد. رویکرد حاکم بر پژوهش توصیفی تحلیلی است.

توسعه پایدار دارای سه اصل پایداری اقتصادی، پایداری اجتماعی و پایداری محیط زیست است. پایداری اقتصادی به معنای حفظ و ارتقای وضعیت فعلی اقتصادی است بدون آن که منابع طبیعی دچار تخریب شود که در این راستا فعالیتهای اقتصادی باید موجب رشد جامعه شده و با عدالت و کارآیی همراه باشند. پایداری اجتماعی انسان و جوامع انسانی محور اصلی توسعه پایدار هستند. همان گونه که گفته شد، هدف توسعه پایدار، توسعه همه جانبه است و توسعه همه جانبه بدون توسعه اجتماعی ممکن نخواهد بود. در توسعه اجتماعی بر اهدافی نظیر هویت فرهنگی، همبستگی اجتماعی، توسعه تشکیلاتی، مشارکت شهروندان، توانمندسازی انسانها و امکان جابجایی اجتماعی تأکید می‌شود. پایداری زیست محیطی بر کاهش استفاده از منابع طبیعی و انرژی‌های تجدیدناپذیر، جلوگیری از اتلاف منابع انرژی، کاهش تولید پسماندها و تأکید بر استفاده مجدد و بازیافت پسماندها، استفاده از مواد قابل بازگشت به طبیعت و کاهش تولید آلودگی‌ها در صنایع و کشاورزی تأکید می‌کند. (زاهدی، ۱۳۸۵: ۲۹)

امروزه بسیاری بر این مساله تأکید دارند که حجم سرمایه اجتماعی شهروندان تاثیر بسزایی در پایداری توسعه به ویژه در مناطق شهری دارد. توسعه با مبانی پیچیده‌ای که با خود به همراه دارد، سال‌هاست که در ادبیات جهانی بررسی می‌شود. توسعه پایدار شهری هم به عنوان یکی از مباحث توسعه امروزه با چالش‌های فراوانی روبه‌رو است. یکی از این چالش‌ها، توجه نکردن به سرمایه انسانی شهروندانی است که به صورت خرده فرهنگ‌هایی خاص در پهنه جغرافیایی کشور گسترده شده است و شناخت آن روند برنامه‌ریزی برای توسعه شهری را برای

متخصصان مربوطه تسهیل و مشارکت شهروندان را در اجرای بهتر برنامه به همراه دارد. امروزه اهمیت سرمایه‌های انسانی به منظور رسیدن به توسعه شهری پایدار، موضوع رو به رشد بسیاری از مطالعات در سالیان اخیر است. شرط لازم برای پیشرفت هر جامعه‌ای به خصوص جوامع شهری، توسعه همه جانبه، ایجاد روابط پویا، گسترش تحصیلات آکادمیک، بسط مشارکت اجتماعی و از همه مهمتر، اعتماد متقابل (فرد، جامعه و دولت) است که این عوامل همگی انسانی هستند.

بر همین اساس این پژوهش در نظر دارد نقش عوامل انسانی، فرهنگی و اجتماعی بر توسعه پایدار در شهر اصفهان را تحلیل جامعه‌شناختی کند. چرا که در پروسه توسعه متوازن، پایا، همه جانبه و پایدار شهری، جامعه ایران با موانع عمده‌ای رو بروست که یکی از عمده‌ترین این موانع مؤلفه‌های «فرهنگی - اجتماعی» محسوب می‌گردند که شهر اصفهان هم از این قاعده مستثنا نبوده است.

اهداف پژوهش

- هدف کلی

عوامل بازدارنده و شتاب دهنده اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی توسعه پایدار شهری در

اصفهان

- اهداف فرعی

- ۱- تعیین میزان رابطه بین مشارکت اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری
- ۲- تعیین میزان رابطه بین سرمایه اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری
- ۳- تعیین میزان رابطه بین مدیریت هماهنگ شهری شهروندان و توسعه پایدار شهری
- ۴- تعیین میزان رابطه بین وضعیت اقتصادی شهروندان و توسعه پایدار شهری
- ۵- تعیین میزان رابطه بین تحصیلات شهروندان و توسعه پایدار شهری
- ۶- تعیین میزان رابطه بین فرهنگ شهروندی شهروندان و توسعه پایدار شهری
- ۷- تعیین میزان رابطه بین فرهنگ زیست محیطی شهروندان و توسعه پایدار شهری

- ۸- تعیین میزان رابطه بین تعهد اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری
- ۹- تعیین میزان رابطه بین مسئولیت پذیری شهروندان و توسعه پایدار شهری
- ۱۰- تعیین میزان رابطه بین کیفیت زندگی شهروندان و توسعه پایدار شهری

چارچوب نظری پژوهش

نظریه توسعه پایدار شهری حاصل بحث‌های طرفداران محیط زیست درباره مسایل زیست محیطی بخصوص حفظ آن برای آیندگان است. این نظریه‌ها موضوع‌هایی از قبیل جلوگیری از آلودگی‌های محیطی و ناحیه‌ای، کاهش ظرفیت‌های تولید محلی، ناحیه‌ای و ملی، حمایت از بافت‌ها و عدم حمایت از توسعه‌های زیان آور و از بین بردن شکاف میان فقر و غنی را مطرح می‌کند. دیدگاه رشد عمدتاً تلاش اقتصاددانان کلاسیک توسعه است را با ابعاد کمی و فیزیکی آن تعریف می‌کند. این مکتب بر مفاهیم رشد اقتصادی، انباشتگی سرمایه، سیاستهای تجارت آزاد، بازارهای آزاد و تصمیم‌گیری فردی متمرکز است. تأکید زیاد این رویکرد بر ابعاد کمی و فیزیکی توسعه، به ویژه رشد، سبب شده است که پارادایم توسعه را دیدگاه «کمیت توسعه» نیز بنامند. رویکرد رشد بر ریشه‌ای ترین و مبنایی ترین درک و تعریف؛ یعنی تعریف بیولوژیک یا طبیعی آن استوار است و توسعه را معادل رشد، تولید، تکثیر و غیره می‌داند. این تعاریف کمی گرایانه و صرفاً اقتصادی در دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ و نیمه اول دهه ۱۹۷۰، بر ادبیات توسعه غالب بودند. برای مثال، «در قطعنامه سازمان ملل، دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، دهه‌های توسعه نامیده شد و توسعه عمدتاً بر حسب نیل به هدف نرخ رشد سالانه ۶ الی ۹ درصد ناخالص ملی تعریف شد». همچنین نظریه «تکامل و تمایز ساختی و کارکردی» بیش از همه، به امیل دورکیم و نیل اسملسر منتسب است. اما مطالعات جیمز کلنن درباره توسعه و تحولات نیز در همین راستا هستند. دورکیم، فرآیند و مکانیزم تحول از جامعه مکانیکی به ارگانیکی را با طرح مفاهمی واسط با عنوان جابجایی‌های جمعیتی، گسترش شهرنشینی یا تراکم مادی، ارتباطات و تراکم اخلاقی و پیشرفت تقسیم کار تبیین می‌کند. اسملسر با تکیه بر چارچوب پارسنزی، دریافت‌های دورکیم درباره تقسیم کار را برای هماهنگی با صور جدید انسجام و همبستگی اجتماعی بسط و پرورش می‌دهد. او با تأکید بر فرایندهای نوسازی و تغییر از

تکنولوژی ساده به پیچیده، زراعت معیشتی به زراعت تجاری، نیروی حیوانی به نیروی ماشینی و سکونت گاه‌های روستایی به شهری، به طرح مکانیزمهای سازگاری با تغییرات می‌پردازد. برای او نوسازی نوعی تغییر و تفکیک ساختاری و نهادین به همراه نوعی سازگاری مجدد با تغییرات است. او می‌گوید: تغییراتی که همراه با صنعتی شدن پدید می‌آیند، فعالیت‌های جدیدی به دنبال دارند که با قواعد و دستورالعمل‌های سنتی رفتار در تضادند و این امر سبب پیدایش تشنج و دشمنی می‌شود که در جنبش‌های مرتبط به تعبیر اجتماعی دیده می‌شود. شاخص‌های نوسازی با هم رابطه کارکردی و تکمیلی دارند، عدم تعادل بین آنها به بی‌سازمانی و بی‌ثباتی جامعه می‌انجامد. لرنر با مقایسه با میزان شهرنشینی و سواد در ترکیه و مصر نتیجه می‌گیرد با آنکه شهرنشینی در مصر بیش از ترکیه است، ولی به دلیل اینکه میزان سواد در آن پایین است، این کشور مبان‌ی لازم برای مدرن شدن را ندارد. در ترکیه تمامی شاخص‌های چندگانه نوسازی به طور موزون و هماهنگ رشد کرده‌اند؛ یعنی بین میزان بیشتر شرکت در انتخابات و افزایش شهرنشینی و سواد رابطه مستقیم برقرار است. حال آنکه در مصر بی‌سوادان مهاجر مقیم شهرها، منبع بحرانشناختی و بی‌ثباتی‌های سیاسی و اقتصادی و مخاطبان متعددی برای جنبش‌های افراطی هستند. در مقیاس لرنر، میزان سواد در مصر باید دو برابر ترکیه باشد زیرا میزان شهرنشینی آن دو برابر ترکیه است. همچنین لرنر از افراد بر حسب اینکه دارای همدلی بالا یا پایین هستند، یک طبقه بندی چند بعدی ارائه می‌دهد. در این دسته بندی، میزان دسترسی و استفاده افراد از وسایل و رسانه‌های ارتباطی، زندگی در شهر یا جای دیگر، با سواد یا بی‌سواد بودن آنان نیز مشخص است. وینر نیز بر مفهوم فرآیندهای نوسازی تأکید کرده است. او صاحب نشر دیدگاه نوسازی مشارکتی به حساب می‌آید. علاوه بر لرنر و وینر محققان دیگری نیز فرآیندهای نوسازی را بررسی و تحلیل کرده‌اند. محققان ارتباط عوامل مختلف سیاسی-اجتماعی را با توسعه مورد مطالعه قرار داده‌اند. لیپست، کلمن، دوپیچ و هانتینگتون همگی بر نتایج سیاسی-اجتماعی صنعتی شدن و توسعه اقتصادی تأکید کرده‌اند. از دید این افراد رشد صنعت همراه با آموزش و ظهور رسانه‌های گروهی و تحرک طبقاتی، به توسعه سیاسی منجر می‌شود. لیپست با تأکید بر رابطه توسعه اقتصادی با توسعه سیاسی و رشد دموکراسی، از تأثیر نهادها و فرآیندهای ساختاری از جمله سیاست‌های دولتی، گسترش اطلاعات در جامعه، تحرک منزلتی و غیره به

عنوان عوامل موثر بر رشد سیاسی جامعه و مشارکت افراد یاد می‌کند. هانتینگتون در همین راستا می‌کوشد با تأکید بر عنصر «نهادمندی سیاسی»، عوامل پویایی نوسازی، توسعه و دموکراسی را تبیین کند. او معتقد است هر اندازه یک نظام سیاسی-اجتماعی از سادگی به پیچیدگی، از وابستگی به استقلال، از انعطاف ناپذیری، به انعطاف پذیری و از پراکندگی به گرایش یابد، به همان نسبت میزان توسعه سیاسی اش افزوده می‌شود. وی در مطالعات خود، ثروت اقتصادی، عدالت و برابری، ساخت اجتماعی، محیط خارجی و بستر فرهنگی را پیش نیازهای دموکراسی و توسعه بر می‌شمارد و از بین آنها، ثروت اقتصادی را عامل اصلی و تعیین کننده معرفی می‌کند. او مدعی است که «سرعت نهادی شدن» بر سرعت شکل گیری توسعه سیاسی و دموکراسی می‌افزاید.

جدول ۱- اقتباس متغیرها و فرضیات از نظریات و مکاتب جامعه شناسی

مکتب	جامعه شناسان	متغیرها و فرضیه‌ها
مکتب تکاملی توسعه	کنت، دورکیم، مارکس، اسپنسر، تونیس	مشارکت اجتماعی شهروندان، سرمایه اجتماعی شهروندان، مدیریت هماهنگ شهری، وضعیت اقتصادی شهروندان، وضعیت زیست محیطی شهروندان، کیفیت زندگی شهروندان، مسئولیت اجتماعی شهروندان، تعهد اجتماعی شهروندان، وضعیت تحصیلی شهروندان، فرهنگ شهروندی شهروندان.
مکتب نوسازی (اقتصادی، اجتماعی، روانی)	پارسنز، ردفیلد، اسملسر، روستو، رامیرز، ایزنشتاد، هوزلیتر، مایرون وینر، هانتینگتون، انگلس، اسمیت، مالتوس، ریکاردو	مشارکت اجتماعی شهروندان، سرمایه اجتماعی شهروندان، مدیریت هماهنگ شهری، وضعیت اقتصادی شهروندان، وضعیت زیست محیطی شهروندان، کیفیت زندگی شهروندان، مسئولیت اجتماعی شهروندان، تعهد اجتماعی شهروندان، وضعیت تحصیلی شهروندان، فرهنگ شهروندی شهروندان.

<p>مشارکت اجتماعی شهروندان، سرمایه اجتماعی شهروندان، مدیریت هماهنگ شهری، وضعیت اقتصادی شهروندان، وضعیت زیست محیطی شهروندان، کیفیت زندگی شهروندان، مسئولیت اجتماعی شهروندان، تعهد اجتماعی شهروندان، وضعیت تحصیلی شهروندان، فرهنگ شهروندی شهروندان.</p>	<p>پریش، فرانک، باران، دوس سانتوس</p>	<p>مکتب وابستگی</p>
---	---	---------------------

فرضیات پژوهش

- ۱- به نظر هارسد بین مشارکت اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنا داری وجود دارد.
- ۲- به نظر هارسد بین سرمایه اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنا داری وجود دارد.
- ۳- به نظر هارسد بین مدیریت هماهنگ شهری و توسعه پایدار شهری رابطه معنا داری وجود دارد.
- ۴- به نظر هارسد بین وضعیت اقتصادی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنا داری وجود دارد.
- ۵- به نظر هارسد بین تحصیلات شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنا داری وجود دارد.
- ۶- به نظر هارسد بین فرهنگ شهروندی و توسعه پایدار شهری رابطه معنا داری وجود دارد.
- ۷- به نظر هارسد بین فرهنگ زیست محیطی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنا داری وجود دارد.
- ۸- به نظر هارسد بین تعهد اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنا داری وجود دارد.

۹- به نظر هارسد بین مسئولیت پذیری شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معناداری وجود دارد.

۱۰- به نظر هارسد بین کیفیت زندگی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معناداری وجود دارد.

روش پژوهش

در این پژوهش از تکنیک پیمایش استفاده شده است و از لحاظ نوع برخورد با مساله مورد بررسی و ورود به آن مطالعه‌ای میدانی است. مطالعات میدانی بررسی‌های علمی غیر آزمایشی هستند که هدفشان کشف روابط و تعامل بین متغیرهای جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و آموزشی در ساختارهای اجتماعی واقعی است. پژوهشگر مطالعه میدانی ابتدا موقعیت اجتماعی یا موسسه‌ای را در نظر می‌گیرد و سپس روابط بین نگرش‌ها، ارزش‌ها، ادراکات و رفتارهای افراد و گروه‌های موجود در موقعیت را مطالعه می‌کند. جامعه آماری پژوهش شامل همه شهروندان ۱۸ سال به بالا ساکن در اصفهان است که بر اساس سرشماری سال ۹۵ در مجموع برابر با ۱۷۹۱۶۰۹ نفر است. انتخاب سن ۱۸ سال به عنوان پایین‌ترین سن با توجه به موضوع تحقیق به این دلیل بوده است که به نظر می‌رسد افراد از این سن به طور قابل توجهی وارد تعامل‌های اجتماعی و فرهنگی می‌شوند. بر اساس فرمول ۳۸۴ نفر به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند. با توجه به مخدوش بودن احتمالی برخی از پرسشنامه‌ها و یا عدم بازگشت برخی دیگر به منظور رعایت احتیاط ۴۱۰ پرسشنامه در بین شهروندان تکمیل شدند. از میان ۴۱۰ پرسشنامه ۳۸۸ عدد که بدون ایراد و مشکل بودند و اساس تحلیل قرار گرفتند. در این پژوهش روش نمونه‌گیری جهت دستیابی به نمونه پژوهشی معرف نمونه‌گیری سهمیه‌ای بود. به این صورت که ابتدا متناسب با جمعیت خانوارهای هر منطقه از شهر سهمیه‌ای به هر منطقه اختصاص داده شد و سپس در درون هر منطقه به شکل اتفاقی ساده افراد نمونه توسط پژوهشگر انتخاب شدند. یکی از روش‌های محاسبه پایایی، استفاده از روش فرمول ضریب آلفای کرونباخ است. این روش برای محاسبه پایایی (سازگاری) درونی ابزارهای اندازه‌گیری از جمله پرسشنامه‌ها یا آزمونها استفاده می‌شود که در این پژوهش این ضریب بالای ۰/۷ به دست آمد.

جدول ۲- ضرایب آلفای کروناخ متغیرهای مختلف تحقیق

ردیف	نام متغیر	تعداد گویه	آلفای کروناخ
۱	مشارکت اجتماعی	۵	۰/۷۳
۲	سرمایه اجتماعی	۱۰	۰/۷۰
۳	مدیریت هماهنگ شهری	۸	۰/۹۰
۴	فرهنگ شهروندی	۵	۰/۸۷
۵	فرهنگ زیست محیطی	۸	۰/۸۵
۶	تعهد اجتماعی	۱۲	۰/۷۶
۷	مسئولیت پذیری	۴	۰/۷۰
۸	کیفیت زندگی	۱۲	۰/۹۰

بر اساس جدول فوق از آنجا که مقدار آلفای مربوط به هر متغیر بالای ۰/۷ است، تمامی متغیرها دارای پایایی هستند. روش تجزیه و تحلیل یافته‌های این پژوهش با در نظر گرفتن فرضیات مطرح شده صورت گرفته است. لذا به منظور تجزیه و تحلیل فرضیات تحقیق با توجه به سطح سنجش و نوع متغیر از آزمون‌های مربوط به هر کدام استفاده شده است. در بخش توصیفی تحلیل‌های آماری از قبیل؛ فراوانی، درصدها و میانگین، استفاده گردیده است. در بخش استنباطی، با کمک تحلیل‌های آماری مورد نیاز؛ از آزمون F، ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل رگرسیون، ارتباط متغیرها مورد محاسبه قرار می‌گیرند. در بخش توصیفی تحلیل‌های آماری از قبیل؛ فراوانی، درصدها و میانگین، استفاده گردیده است. در بخش استنباطی، با کمک تحلیل‌های آماری مورد نیاز؛ از آزمون F، ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل رگرسیون، ارتباط متغیرها مورد محاسبه قرار می‌گیرند.

یافته‌های تحقیق

- فرضیه اول

۱- به نظر می‌رسد بین مشارکت اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنی‌داری وجود دارد.

جدول ۳ - ضریب همبستگی پیرسون رابطه مشارکت اجتماعی شهروندان و توسعه

پایدار شهری

ضریب همبستگی	جامعه آماری	برآورد
$r=0/419^{**}$	$N=388$	$sig=0/000$

با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($sig=0/000$) و ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/419^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین مشارکت اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه مشارکت اجتماعی شهروندان بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتر می‌شود.

- فرضیه دوم

۲- به نظر می‌رسد بین سرمایه اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنی‌داری وجود دارد.

جدول ۴- ضریب همبستگی پیرسون رابطه سرمایه اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار

شهری

ضریب همبستگی	جامعه آماری	برآورد
$r=0/389^{**}$	$N=388$	$sig=0/000$

با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($sig=0/000$) و ضریب همبستگی پیرسون منفی ($r=0/389^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین سرمایه اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه سرمایه اجتماعی شهروندان بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتر می‌شود.

- فرضیه سوم

۳- به نظر هارسد بین مدیریت هماهنگ شهری و توسعه پایدار شهری رابطه معنی داری وجود دارد.

جدول ۵- ضریب همبستگی پیرسون رابطه مدیریت هماهنگ شهری و توسعه پایدار

شهری

ضریب همبستگی	جامعه آماری	برآورد
$r=0/672^{**}$	$N=388$	$sig=0/000$

با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($sig=0/000$) و ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/672^{**}$) می توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی داری بین مدیریت هماهنگ شهری و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه مدیریت هماهنگ شهری بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتر می شود.

- فرضیه چهارم

۴- به نظر هارسد بین وضعیت اقتصادی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنی داری وجود دارد.

جدول ۶- آزمون تفاوت میانگین توسعه پایدار شهری بر حسب وضعیت اقتصادی آنان

وضعیت اقتصادی شهروندان	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	مقدار F	سطح معنی داری
پایین	۲۶	۳۹/۳۸	۷/۶۶	۳/۶۹	۰/۰۰۶
متوسط رو به پایین	۱۰۱	۳۶/۰۰	۷/۱۹		
متوسط	۲۰۳	۴۰/۷۹	۱۲/۰۹		
متوسط روبه بالا	۴۰	۴۱/۷۰	۱۳/۱۸		
بالا	۱۸	۴۰/۴۴	۱۳/۸۱		
جمع کل	۳۸۸	۳۹/۵۳	۱۱/۱۳		

جدول فوق آزمون تفاوت میانگین توسعه پایدار شهری اصفهان بر حسب وضعیت اقتصادی افراد نمونه را نشان می دهد. با توجه به آمارهای موجود در این جدول، میانگین نمره توسعه پایدار شهری طبقه متوسط روبه بالا مقدار (۴۱/۷۰) است که از میانگین نمره توسعه پایدار شهری طبقه متوسط رو به پایین (۳۶/۰۰) بیشتر است. در کل میانگین توسعه پایدار شهری در طبقات مختلف اجتماعی با هم متفاوت بوده و این تفاوت مشاهده شده در بین این میانگین ها بر اساس آزمون F در تحلیل پراکنش برابر (۳/۶۹) و حداقل در سطح ۹۵ درصد معنی دار است. به عبارت دیگر سطح توسعه پایدار شهری بر اساس وضعیت اقتصادی آنان متفاوت است. و هر چه وضعیت اقتصادی شهروندان بهتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتری را خواهان ها باشند.

- فرضیه پنجم

۵- به نظر هارسد بین تحصیلات شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنی داری وجود

دارد.

جدول ۷- آزمون تفاوت میانگین توسعه پایدار شهری بر حسب تحصیلات

تحصیلات	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	مقدار F	سطح معنی داری
ابتدایی و کمتر	۲۶	۴۰/۳۸	۸/۶۲	۴/۶۳	۰/۰۰۱
دیپلم	۱۰۱	۳۷/۸۰	۷/۸۰		
کارشناسی	۲۰۳	۴۱/۶۶	۷/۸۰		
کارشناسی ارشد	۴۰	۴۱/۹۲	۹/۲۳		
دکتری	۱۸	۴۳/۰۵	۹/۲۹		
جمع کل	۳۸۸	۴۰/۶۶	۸/۱۸		

جدول فوق آزمون تفاوت میانگین توسعه پایدار شهری اصفهان بر حسب تحصیلات افراد نمونه را نشان می دهد. با توجه به آمارهای موجود در این جدول، میانگین نمره توسعه پایدار

شهری مقطع دکتری مقدار (۴۳/۰۵) است که از میانگین نمره توسعه پایدار شهری مقطع دیپلم (۳۷/۸۰) بیشتر است. در کل میانگین توسعه پایدار شهری در مقاطع مختلف تحصیلی با هم متفاوت بوده و این تفاوت مشاهده شده در بین این میانگین‌ها بر اساس آزمون F در تحلیل پراکنش برابر (۴/۶۳) و حداقل در سطح ۹۵ درصد معنی دار است. به عبارت دیگر هر چقدر تحصیلات افراد بیشتر گردد، توسعه پایدار بیشتری را خواهان‌ها باشند.

- فرضیه ششم

۶- به نظر هارسد بین فرهنگ شهروندی و توسعه پایدار شهری رابطه معنی داری وجود دارد.

جدول ۸- ضریب همبستگی پیرسون رابطه فرهنگ شهروندی و توسعه پایدار شهری

ضریب همبستگی	جامعه آماری	برآورد
$r=۰/۵۵۵^{**}$	$N=۳۸۸$	$sig=۰/۰۰۰$

با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($sig=۰/۰۰۰$) و ضریب همبستگی پیرسون ($r=۰/۵۵۵^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی داری بین فرهنگ شهروندی و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه فرهنگ شهروندی بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتر صورت‌ها گیرد.

- فرضیه هفتم

۷- به نظر هارسد بین فرهنگ زیست محیطی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنی داری وجود دارد.

جدول ۹- ضریب همبستگی پیرسون رابطه فرهنگ زیست محیطی شهروندان و توسعه

پایدار شهری

ضریب همبستگی	جامعه آماری	برآورد
ضریب همبستگی	جامعه آماری	برآورد

$r=0/481^{**}$	$N=388$	$sig=0/000$
----------------	---------	-------------

با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($sig=0/000$) و ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/481^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین فرهنگ زیست محیطی شهروندان و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه فرهنگ زیست محیطی شهروندان بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشترها گردد.

- فرضیه هشتم

۸- به نظر هارسد بین تعهد اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنی‌داری وجود دارد.

جدول ۱۰- ضریب همبستگی پیرسون رابطه تعهد اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار

شهری

ضریب همبستگی	جامعه آماری	برآورد
$r=0/563^{**}$	$N=388$	$sig=0/000$

با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($sig=0/000$) و ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/563^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین تعهد اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه تعهد اجتماعی شهروندان بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری افزون‌ها گردد.

- فرضیه نهم

۹- به نظر هارسد بین مسئولیت‌پذیری شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنی‌داری وجود دارد.

جدول ۱۱- ضریب همبستگی پیرسون رابطه مسئولیت پذیری شهروندان و توسعه

پایدار شهری

ضریب همبستگی	جامعه آماری	برآورد
$r=0/563^{**}$	$N=388$	$sig=0/000$

با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($sig=0/000$) و ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/563^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی داری بین مسئولیت پذیری شهروندان و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه مسئولیت پذیری شهروندان بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری افزایش می‌یابد.

- فرضیه دهم

۱۰- به نظر هارسد بین کیفیت زندگی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه معنی داری

وجود دارد.

جدول ۱۲- ضریب همبستگی پیرسون رابطه کیفیت زندگی شهروندان و توسعه پایدار

شهری

ضریب همبستگی	جامعه آماری	برآورد
$r=0/601^{**}$	$N=388$	$sig=0/000$

با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($sig=0/000$) و ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/601^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی داری بین کیفیت زندگی شهروندان و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه کیفیت زندگی شهروندان افزایش یابد، بیانگر توسعه پایدار شهری است.

- رگرسیون خطی چندمتغیره

رگرسیون چند متغیره روش آماری است که برای تحلیل تاثیر جمعی و فردی دو یا چند متغیر مستقل بر روی تغییرات متغیر وابسته به کار می‌رود، به عبارتی دیگر تحلیل رگرسیون چند متغیره برای مطالعه تاثیرات چند متغیر مستقل در متغیر وابسته کاملاً مناسب است. در

تحقیق حاضر از آماره رگرسیون چند متغیره به شیوه اینتر^۱ استفاده شده است. در این روش متغیرهای مستقل در تبیین متغیر وابسته (توسعه پایدار شهری) وارد معادله می‌شوند و محقق می‌تواند رابطه خطی موجود بین مجموعه‌ای از متغیرهای مستقل با متغیر وابسته پیش‌بینی کند. نتایج این معادله رگرسیونی در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۱۳- عناصر متغیرهای مستقل درون معادله رگرسیون برای پیش‌بینی توسعه پایدار شهری

مدل ۱	مقدار همبستگی بین متغیرها (R)	ضریب تعیین تعدیل شده (R ²)	مقدار آماره F	سطح معناداری
	۰/۶۷۰	۰/۴۴۸	۵۱/۶۲	۰/۰۰۰

اطلاعات جدول ترکیبی (۱۳) نشان می‌دهد که مقدار ضریب همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته ۰/۶۷۰ است که نشان می‌دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق همبستگی قوی وجود دارد. اما مقدار ضریب تعیین تعدیل شده برابر با ۰/۴۴۸ بوده و گویای این واقعیت آماری است که ۴۴ درصد از کل توسعه پایدار شهری شهروندان اصفهانی وابسته به ۱۰ متغیر مستقل؛ مشارکت اجتماعی، سرمایه اجتماعی، مدیریت هماهنگ شهری، وضعیت اقتصادی، تحصیلات، فرهنگ شهروندی، فرهنگ زیست محیطی، تعهد اجتماعی، مسئولیت پذیری و کیفیت زندگی است. به عبارت دیگر متغیرهای مستقل ۴۴ درصد واریانس متغیر وابسته توسعه پایدار شهری را برآورد (پیش‌بینی) می‌کنند. همچنین با توجه به معنی‌داری آزمون F (۵۱/۶۲) در سطح معناداری کمتر از ۵ درصد می‌توان نتیجه گرفت که مدل رگرسیونی تحقیق مدل خوبی بوده و مجموعه متغیرهای مستقل قابلیت تبیین متغیر وابسته را دارند و همچنین این نتایج حاصل از نمونه قابلیت تعمیم به جامعه آماری را دارد.

جدول ۱۴ - نتایج تحلیل رگرسیون رابطه چندگانه بین عوامل بازدارنده و شتاب

دهنده توسعه پایداری شهری

توسعه پایدار شهری				متغیر ملاک		
ضرایب رگرسیون			F و سطح معناداری	ضریب تعیین (R square)	همبستگی چندگانه (MR)	شاخص‌ها / متغیرهای پیش‌بین
سطح معناداری	ضریب غیر استاندارد (b)	ضریب استاندارد (B)				
۰/۰۰۰	۰/۶۱	۰/۴۰	F = ۵۱/۶۲ P = ۰/۰۰۰۰	۰/۴۴۸	۰/۶۷۰	مشارکت اجتماعی
۰/۰۰۰۰	۰/۵۷	۰/۳۰				سرمایه اجتماعی
۰/۰۰۰۰	۰/۳۹	۰/۲۸				مدیریت هماهنگی شهری
۰/۰۰۰	۰/۱۱	۰/۲۹				وضعیت اقتصادی
۰/۰۰۰	۰/۰۷	۰/۱۷				وضعیت تحصیلات
۰/۰۰۰	۰/۶۰	۰/۳۸				فرهنگ شهروندی
۰/۰۰۰	۰/۳۸	۰/۲۷				فرهنگ زیست محیطی
۰/۰۰۰	۰/۳۷	۰/۲۶				تعهد اجتماعی
۰/۰۰۰	۰/۵۹	۰/۳۵				مسئولیت پذیری شهروند
۰/۰۰۰۰	۰/۵۹	۰/۳۶				کیفیت زندگی

بحث و نتیجه‌گیری

توسعه پایدار شهری از آمیزش مفاهیم (محیط زیست) و توسعه به وجود آمده است. این رویکرد از نظر معرفتی از نظریه نظام‌های بوم شناختی مایه گرفته و هدفش دستیابی به سطوح تازه‌ای از نظارت و کنترل اداری بر بهره‌برداری از محیط و منابع است. صاحب نظران تعریف‌های متعددی از توسعه پایدار شهری ارائه داده‌اند. برخی معتقدند توسعه پایدار شهری توسعه‌ای است که نیازهای زمان حال و بدون اینکه توانایی نسل‌های آینده را در تأمین نیازهایشان به مخاطره اندازد، فراهم کند (کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه، ۱۹۸۷). عده‌ای دیگر با لحاظ کردن مفهوم عدالت، توسعه پایدار شهری را مفهوم جدیدی از رشد اقتصادی قلمداد کرده‌اند که عدالت و امکانات زندگی را برای تمامی جهانیان و نه برای تعداد

اندکی از افراد برگزیده، به ارمغان می‌آورد و همچنین این رشد بدون پیامدهای مخرب و نه بیش از ظرفیت منابع محدود جهان است (رحمانی، ۱۳۷۲: ۸۲). در تعریف عام توسعه پایدار شهری به عنوان یک فرایند لازمه بهبود و پیشرفت است، فرایندی که اساس بهبود وضعیت و از برنده کاستی‌های اجتماعی-فرهنگی جوامع است. همچنین از توسعه پایدار شهری به منزله نیروی محرکه پیشرفت متعادل، متناسب و هماهنگ اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تمامی کشورها به ویژه کشورهای در حال رشد نیز یاد شده است (اسلامی، ۱۳۷۶: ۴۴). توسعه پایدار، توسعه‌ای درون‌زا و نظام‌مند و متعادل است که بینشی سیستمی را در همه رشته‌ها مطرح می‌سازد. از طرف دیگر توسعه پایدار حالت کامل برنامه‌های توسعه است که با دیدی کلی‌نگر و نیز با تأکید بر بینش سیستمی سعی دارد یک رهیافت تعادل‌بخشی را دنبال کند (لطیفی، ۱۳۸۰: ۱۳۹) توسعه پایدار که مفهوم عدالت را در طول زمان و همچنین در عرض زمان در بر دارد، می‌تواند به عنوان آرمان و مقصد نهایی این نوع از ضوابط و مقررات قرار گیرد (صالحی، ۱۳۸۵: ۵۱). همچنین توسعه پایدار شهری که هدف برتر کشورهای در حال توسعه است، بدون برنامه‌ریزی در زمینه آگاهی و آموزش جمعیت که ارکان مهم توسعه محسوب می‌شوند، امکانپذیر نیست. کارشناسان اجتماعی بر این باورند که در توسعه پایدار شهری نه تنها توسعه اقتصادی باید مورد توجه قرار گیرد؛ بلکه مسایلی نظیر موضوع‌های زیست محیطی و نیازهای اجتماعی و فرهنگی جمعیت، باید مهم تلقی شود و همه موضوعات اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی در کنار یکدیگر گام بردارند. بنابراین نمی‌توان از توسعه پایدار شهری سخن گفت، اما به مسایلی نظیر حفظ محیط زیست بی‌توجه بود. نمی‌توان به توسعه پایدار شهری اندیشید، اما فقط بخش صنعت و یا بخش کشاورزی را مورد توجه قرار داد. توسعه پایدار شهری شکل همگونی از توسعه در همه زمینه‌هاست که باید با گام‌هایی بر مبنای اندیشه و برنامه‌ریزی شده به پیش رود. در این میان نقش و اهمیت مردم بر کسی پوشیده نیست، زیرا توسعه برای مردم است که باید به دست آنها انجام شود. برنامه‌ریزان اجتماعی و اقتصادی فقط می‌توانند مسیرها را تبیین کنند، اما این مردم هستند که در نهایت مسیرها را می‌پیمایند تا به فرآیند توسعه پایدار شهری دست یابند. حرکت‌های مردمی برای رشد و توسعه مسیرهای طولانی را در بسیاری از کشورها طی کرده است، جنبش‌هایی با شعار حفاظت از محیط‌زیست

از مهمترین تحركات سال‌های پایانی قرن حاضر هستند که در اندیشه و عمل آثار عمیق و وسیعی را در عرصه جهانی به دنبال داشته‌اند. امروزه عقیده بسیاری از اندیشمندان و دانشمندان بر این است که در قرن بیستم به ویژه با اوج‌گیری توانایی‌های ابزارهای بشر، تعادل زیست محیطی جهان به زیان طبیعت به هم خورده است. آسیب‌های وارده بر زیست بوم، به ویژه در نیمه دوم این قرن از مرز فاجعه نیز گذشته است. با آشکار شدن دامنه مخاطرات و تهدیدات ناشی از آلودگی‌های محیط، زیست‌گرایی نهضتی جهانی شد. در سطح سیاسی نیز کشورهای در حال توسعه در واکنش به نگاه یکسویه کشورهای صنعتی، به طرح علایق و منافع خود پرداختند. آنها بر این باور بودند که منافع کشورهای صنعتی بر نابرابری جهانی استوار است و باید تحت برنامه‌های جدید صنعتی موفقیت خود را باز تولید کنند. موضوع توسعه پایدار شهری در چنین فضایی متولد و تعریف شد. اصل اعلامیه ریو حاکی از این است که انسان محور توجه توسعه پایدار شهری و انسان‌ها مستحق یک زندگی سالم و مولد در همسازي با طبیعت هستند. از سوی دیگر توسعه پایدار شهری به زبان فنی، مسیری از توسعه است که در آن بهینه‌سازی رفاه برای نسل امروز، به کاهش رفاه نسل‌های آینده منجر نمی‌شود. قرار گرفتن در این مسیر مستلزم از بین بردن زیاده‌روی‌هایی است که موجب کاهش منابع طبیعی و تخریب محیط زیست می‌شوند. در رابطه این مفهوم رویکردهای متعددی در این پژوهشی بررسی شدند که رویکرد اقتصادی یکی از آنهاست. در این رویکرد راه توسعه، رشد اقتصادی به شیوه سرمایه‌داری است و راه تحقق آن توزیع درآمد از طریق جابجایی نیروی کار از بخش معیشتی به بخش سرمایه‌داری و ایجاد بورژوازی صنعتی و تضمین تسلط پیوسته آن بر قدرت دولت است. نظریه پردازان این حوزه، مشکل کلیدی توسعه را به ویژه در جهان سوم به خوبی مطرح می‌کنند، اما در ارائه راه حل‌هایی چندان موفق نیستند. بر اساس رویکرد اندیشمندان این حوزه اهداف توسعه پایدار شهری باید در هر کشوری به طور عملیاتی و خاص همان کشور تعریف شود. اگر قرار است که توسعه پایدار شهری تحقق پیدا کند، لازم است رابطه بین فقر و پایداری تجزیه و تحلیل شود. واقعیت این است که قشرهای بسیار فقیر که در تلاش بقای روز به روزند، غالباً توان لازم برای پرهیز از تخریب محیط‌زیست را ندارند. برای آنها کیفیت زندگی اهمیت ندارد، زیرا اصل زندگی در خطر است، نه افزایش دمای زمین یا تهی شدن لایه

ازن. آنها درگیر آب آشامیدنی آلوده و اراضی تخریب شده هستند که معیشتشان را تهدید می‌کند. بنابراین تا وقتی که مسایل مرتبط با فقر حل نشود پایداری زیست محیطی تضمین نخواهد داشت. به علاوه مفهوم برابری به عنوان یکی از مفروضات اساسی توسعه پایدار شهری که عدالت بین نسلی تلفیق می‌کند، مستلزم آن است که ساختار الگوهای درآمدی و توزیعی تغییر کند که از نظر بعضی از صاحب‌نظران می‌توان آن را به عنوان پیش شرطی برای اتخاذ هرگونه استراتژی در برابر توسعه پایدار شهری دانست. واقعیت این است که بدون عدالت اجتماعی درون نسل حاضر، عدالت بین نسلی در آینده امکان پذیر نیست.

یافته‌های حاصل از فرضیات

در فرضیه اول بین مشارکت اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه وجود دارد. چرا که با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($\text{sig}=0/000$) و ضریب همبستگی پیرسون مثبت ($r=0/419^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی داری بین مشارکت اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه مشارکت اجتماعی شهروندان بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتر می‌شود. با نظریات مکتب تکاملی توسعه و مکتب نوسازی و مکتب وابستگی و نظریات جامعه‌شناسان این مکاتب نظری، تطبیق داده شده است، و با توجه به پیشینه‌ها باشند. در پیشینه داخلی و خارجی تحقیق، کاظمی محمدی و شکویی (۱۳۸۱)، زاهدی (۱۳۸۵)، کورتل و همکاران (۱۹۷۶)، گروتاثرت و همکاران (۲۰۰۲)، فرانکوئیس (۲۰۰۲) و فدریک و همکاران (۱۹۹۹) در مورد ضرورت مشارکت اجتماعی در توسعه پایدار تحقیقاتی را انجام دادند.

در فرضیه دوم نیز بین سرمایه اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه وجود دارد. چرا که با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($\text{sig}=0/000$) و ضریب همبستگی پیرسون مثبت ($r=0/389^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی داری بین سرمایه اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه سرمایه اجتماعی شهروندان بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتر می‌شود. با نظریات مکتب تکاملی توسعه و مکتب نوسازی و مکتب وابستگی و نظریات جامعه‌شناسان این مکاتب

نظری، تطبیق داده شده است، و با توجه به پیشینه‌ها باشند. در پیشینه‌ی داخلی و خارجی تحقیق، کاظمی محمدی و شکویی (۱۳۸۱)، زاهدی (۱۳۸۵)، صالحی (۱۳۸۵)، صادقی ده چشمه (۱۳۸۷)، نیکپور (۱۳۹۴)، سام آرا و همکارانش (۱۳۸۸)، تقوایی و صفرآبادی (۱۳۹۲)، محمدی و قرشی (۱۳۹۵)، کر تل و همکاران (۱۹۷۶)، آنچورنا و همکاران (۲۰۰۸)، پرایز و همکاران (۲۰۱۰)، گروت‌نارت و همکاران (۲۰۰۲)، فرانکوئیس (۲۰۰۲) و فدریک و همکاران (۱۹۹۹) تحقیقاتی را انجام دادند.

در فرضیه سوم نیز بین مدیریت هماهنگ شهری و توسعه پایدار شهری رابطه وجود دارد. چرا که با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($\text{sig}=0/000$) و ضریب همبستگی پیرسون مثبت ($r=0/672^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین مدیریت هماهنگ شهری و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه مدیریت هماهنگ شهری بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتر می‌شود. با نظریات مکتب تکاملی توسعه و مکتب نوسازی و مکتب وابستگی و نظریات جامعه‌شناسان این مکاتب نظری، تطبیق داده شده است، و با توجه به پیشینه‌ها باشند. در پیشینه‌ی داخلی و خارجی تحقیق، ازانی و همکاران (۱۳۸۱) و کمپ و همکاران (۲۰۰۵) تحقیقاتی را انجام دادند.

در فرضیه چهارم نیز بین وضعیت اقتصادی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه وجود دارد. چرا که آزمون تفاوت میانگین توسعه پایدار شهری اصفهان بر حسب وضعیت اقتصادی افراد نمونه را نشان می‌دهد که با توجه به آمارهای موجود در این جدول، میانگین نمره توسعه پایدار شهری طبقه متوسط روبه بالا مقدار (۴۱/۷۰) است که از میانگین نمره توسعه پایدار شهری طبقه متوسط رو به پایین (۳۶/۰۰) بیشتر است. در کل میانگین توسعه پایدار شهری در طبقات مختلف اجتماعی با هم متفاوت بوده و این تفاوت مشاهده شده در بین این میانگین‌ها بر اساس آزمون F در تحلیل پراکنش برابر (۳/۶۹) و حداقل در سطح ۹۵ درصد معنی‌دار است. به عبارت دیگر سطح توسعه پایدار شهری بر اساس میزان وضعیت اقتصادی شهروندان متفاوت است. با نظریات مکتب تکاملی توسعه و مکتب نوسازی و مکتب وابستگی و نظریات جامعه‌شناسان این مکاتب نظری، تطبیق داده شده است، و با توجه به پیشینه‌ها باشند. در پیشینه‌ی

داخلی و خارجی تحقیق، آهنگری و سعادت مهر (۱۳۸۶)، جن جالرن (۱۹۸۹)، پرایز و همکاران (۲۰۱۰) و سینک (۱۹۹۳) تحقیقاتی را انجام دادند.

در فرضیه پنجم نیز بین تحصیلات شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه وجود دارد. چرا که آزمون تفاوت میانگین توسعه پایدار شهری اصفهان بر حسب تحصیلات افراد نمونه نشان می‌دهد که با توجه به آمارهای موجود در این جدول، میانگین نمره توسعه پایدار شهری مقطع دکتری مقدار (۴۳/۰۵) است که از میانگین نمره توسعه پایدار شهری مقطع دیپلم (۳۷/۸۰) بیشتر است. در کل میانگین توسعه پایدار شهری در مقاطع مختلف تحصیلی با هم متفاوت بوده و این تفاوت مشاهده شده در بین این میانگین‌ها بر اساس آزمون F در تحلیل پراکنش برابر (۴/۶۳) و حداقل در سطح ۹۵ درصد معنی‌دار است. به عبارت دیگر سطح توسعه پایدار شهری بر اساس میزان تحصیلات شهروندان متفاوت است. با نظریات مکتب تکاملی توسعه و مکتب نوسازی و مکتب وابستگی و نظریات جامعه‌شناسان این مکاتب نظری، تطبیق داده شده است، و با توجه به پیشینه‌ها باشند. در پیشینه داخلی و خارجی تحقیق، محمودیان و خدامرادی (۱۳۸۶) تحقیقاتی را انجام دادند.

در فرضیه ششم نیز بین فرهنگ شهروندی و توسعه پایدار شهری رابطه وجود دارد. چرا که با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($\text{sig}=0/000$) و ضریب همبستگی پیرسون مثبت ($r=0/555^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین فرهنگ شهروندی و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه فرهنگ شهروندی بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتر می‌گردد. با نظریات مکتب تکاملی توسعه و مکتب نوسازی و مکتب وابستگی و نظریات جامعه‌شناسان این مکاتب نظری، تطبیق داده شده است، و با توجه به پیشینه‌ها باشند. در پیشینه داخلی و خارجی تحقیق، محمودیان و خدامرادی (۱۳۸۶)، صادقی ده چشمه (۱۳۸۷)، نیکپور (۱۳۹۴)، سام آرا و همکارانش (۱۳۸۸)، محمدی و قرشی (۱۳۹۵)، کرتل و همکاران (۱۹۷۶)، آنچورنا و همکاران (۲۰۰۸) و مورتین (۱۹۹۶) تحقیقاتی را انجام دادند.

در فرضیه هفتم نیز بین فرهنگ زیست محیطی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه وجود دارد. چرا که با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد

(sig=۰/۰۰۰) و ضریب همبستگی پیرسون مثبت ($r=۰/۴۸۱^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین فرهنگ زیست محیطی شهروندان و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه فرهنگ زیست محیطی شهروندان بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتر می‌شود. با نظریات مکتب تکاملی توسعه و مکتب نوسازی و مکتب وابستگی و نظریات جامعه‌شناسان این مکاتب نظری، تطبیق داده شده است، و با توجه به پیشینه‌ها باشند. در پیشینه‌ی داخلی و خارجی تحقیق، رحیمی (۱۳۷۸)، سرایی و مؤیدفر (۱۳۸۹)، عبداللهی (۱۳۹۴)، براون (۱۳۹۳)، مورتین (۱۹۹۶) و گیسون (۱۹۹۹) تحقیقاتی را انجام دادند.

در فرضیه هشتم نیز بین تعهد اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه وجود دارد. چرا که با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد (sig=۰/۰۰۰) و ضریب همبستگی پیرسون مثبت ($r=۰/۵۶۳^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین تعهد اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه تعهد اجتماعی شهروندان بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتر می‌شود. با نظریات مکتب تکاملی توسعه و مکتب نوسازی و مکتب وابستگی و نظریات جامعه‌شناسان این مکاتب نظری، تطبیق داده شده است، و با توجه به پیشینه‌ها باشند. در پیشینه‌ی داخلی و خارجی تحقیق، پرانک و همکاران (۱۳۸۰)، براون (۱۹۹۳)، گروتائرت و همکاران (۲۰۰۲)، فرانکوئیس (۲۰۰۲) و فدریک و همکاران (۱۹۹۹) تحقیقاتی را انجام دادند.

در فرضیه نهم نیز بین مسئولیت‌پذیری شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه وجود دارد. چرا که با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد (sig=۰/۰۰۰) و ضریب همبستگی پیرسون مثبت ($r=۰/۵۶۳^{**}$) می‌توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی‌داری بین مسئولیت‌پذیری شهروندان و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه مسئولیت‌پذیری شهروندان بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتری را خواهان‌ها باشند. با نظریات مکتب تکاملی توسعه و مکتب نوسازی و مکتب وابستگی و نظریات جامعه‌شناسان این مکاتب نظری، تطبیق داده شده است، و با توجه به پیشینه‌ها باشند. در پیشینه‌ی داخلی و خارجی تحقیق، پرانک و همکاران (۱۳۸۰) و بوسل (۱۹۹۱) تحقیقاتی را انجام دادند.

در فرضیه دهم نیز بین کیفیت زندگی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه وجود دارد. چرا که با توجه به اعداد به دست آمده؛ یعنی سطح معناداری کمتر از ۵ درصد ($\text{sig}=0/000$) و ضریب همبستگی پیرسون مثبت ($r=0/601^{**}$) می توان این نتیجه گرفت که رابطه مستقیم و معنی داری بین کیفیت زندگی شهروندان و توسعه پایدار شهری وجود دارد؛ یعنی هر چه کیفیت زندگی شهروندان بیشتر باشد، توسعه پایدار شهری بیشتری را خواستارهاگردند. با نظریات مکتب تکاملی توسعه و مکتب نوسازی و مکتب وابستگی و نظریات جامعه شناسان این مکاتب نظری، تطبیق داده شده است، و با توجه به پیشینه‌ها باشند. در پیشینه‌ی داخلی و خارجی تحقیق، آهنگری و سعادت مهر (۱۳۸۶)، تقوایی و صفرآبادی (۱۳۹۲) تحقیقاتی را انجام دادند. همچنین در نهایت تحلیل رگرسیون چند متغیره به شیوه اینتر نشان داده است که متغیرهای مستقل در تبیین متغیر وابسته (توسعه پایدار شهری) وارد معادله می شوند و محقق می تواند رابطه خطی موجود بین مجموعه‌ای از متغیرهای مستقل با متغیر وابسته پیش بینی کند. اطلاعات حاصل از این آزمون نشان می دهد که مقدار ضریب همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته ۰/۶۷۰ است که نشان می دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق همبستگی قوی وجود دارد. اما مقدار ضریب تعیین تعدیل شده برابر با ۰/۴۴۸ بوده و گویای این واقعیت آماری است که ۴۴ درصد از کل توسعه پایدار شهری شهروندان اصفهانی وابسته به ۱۰ متغیر مستقل؛ مشارکت اجتماعی، سرمایه اجتماعی، مدیریت هماهنگ شهری، وضعیت اقتصادی، تحصیلات، فرهنگ شهروندی، فرهنگ زیست محیطی، تعهد اجتماعی، مسئولیت پذیری و کیفیت زندگی است. به عبارت دیگر متغیرهای مستقل ۴۴ درصد واریانس متغیر وابسته توسعه پایدار شهری را برآورد (پیش‌بینی) می کنند.

منابع

- ۱- ابراهیم رزاقی، (۱۳۷۵). گزیده اقتصاد ایران، انتشارات امیر کبیر.
- ۲- ابراهیم زاده، عیسی و دیگران، (۱۳۸۹) کاربرد تحلیل عاملی در تبیین الگوی فضایی توسعه و توسعه نیافتگی شهری - منطقه‌ای در ایران، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۱۷، ص ۲۸-۷.
- ۳- اجاقلو، سجاد و زاهدی، محمدجواد (۱۳۸۴): بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بین

- ساکنان شهر زنجان، مجله جامعه شناسی ایران، دوره ۶، شماره ۴، تهران
- ۴- اردستانی، محسن (۱۳۸۷) مبانی گردشگری روستایی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- ۵- ازکیا، مصطفی و علی ایمانی (۱۳۸۷): توسعه پایدار روستایی، انتشارات اطلاعات، تهران.
- ۶- ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری (۱۳۸۱) جامعه شناسی توسع ه. تهران :کیهان.
- ۷- اسلام زاد، وحید، ۱۳۸۲، مقدمه ای بر جامعه شناسی محیط زیست، نشر سازمان سبز حزب اسلامی کار،
- ۸- افتخاری، عبدالرضا (۱۳۸۱) نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی، مجله مدرس، شماره ۲
- ۹- اکبری، کرامت. اردشیری، مهرداد (۱۳۸۱) عوامل موثر بر فرهنگ کار در بین کارکنان بخش دولتی کهگیلویه و بویر احمد، پژوهشنامه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی، شماره پاییز: ۲۰۹-۱۸۱.
- ۱۰- بحرینی، سید حسین، (۱۳۷۶) شهرسازی و توسعه پایدار، مجله رهیافت شماره ۲۷، ص ۳۲-۲۱
- ۱۱- بشیریه، حسین (۱۳۷۲): جامعه شناسی سیاسی، چاپ اول، تهران، نشر نی
- ۱۲- بهاءالدین نجفی، (۱۳۷۶). درباره اقتصاد کشاورزی ایران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۱۳- بیرو، آلن (۱۳۶۶): فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه: باقر ساروخانی، چاپ اول، تهران، انتشارات کیهان
- ۱۴- پاپلی یزدی، محمد حسین و محمد امیر ابراهیمی (۱۳۸۱): نظریه های توسعه روستایی، انتشارات سمت، تهران.
- ۱۵- پورافکاری، نصراله. (۱۳۹۱) نگرشی جامعه شناختی بر سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری در شوشتر، فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی، سال ششم، شماره (۱۷)، تابستان ۱۳۹۱
- ۱۶- تقوایی، م، احسانی، غ، صفرآبادی، ا، (۱۳۸۸)، نقش و جایگاه برنامه ریزی چند بعدی در توسعه توریسم و اکوتوریسم مطالعه موردی منطقه خرو طبس، جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، پاییز ۱۳۸۸، سال ۲۰، پیاپی ۳۵، ص ۴۵-۶۲.
- ۱۷- تقوایی، مسعود و صفرقائدرحمتی، (۱۳۸۵)، تحلیل شاخص های توسعه فرهنگی استان های کشور، مجله جغرافیا و توسعه ی ناحیه ای، شماره ۷، ص ۱۳۲-۱۱۷.
- ۱۸- تودارو، مایکل؛ توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه غلامعلی فرجادی، تهران، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۲۳.
- ۱۹- تودارو، مایکل (۱۳۶۶)؛ توسعه اقتصادی در جهان سوم؛ ترجمه غلامعلی فرجادی؛ جلد دوم،

چاپاول، وزارت برنامه و بودجه

- ۲۰- تی. پترین، (۱۳۸۱) کارآفرینی به منزله یک نیروی اقتصادی در توسعه روستایی، حمیدرضا زرنگار، نشریه جهاد، سال ۲۲، شماره ۲۵۳، مهر و آبان ۱۳۸۱
- ۲۱- جعفری، مصطفی. حبیبی، محمد (۱۳۸۱) فرهنگ کار، مجله تدبیر، شماره ۷۳: ۱۲۵-۷۰.
- ۲۲- دولت.
- ۲۳- جهاننگلو، احمد. (۱۳۵۱). نفت و کشورهای جهان (نفت، صنعت و تجارت)، تهران: خوارزمی.
- ۲۴- چلبی، مسعود (۱۳۸۵) تعهد کار، مجموعه مقالات تحلیل اجتماعی در فضای کنش، تهران، نشر نی.
- ۲۵- حسین زاده دلیر، کریم (۱۳۸۰): برنامه ریزی ناحیه ای، انتشارات سمت، تهران.
- ۲۶- حسین سلطانزاده، (۱۳۶۵). مقدمه‌ای بر تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران، نشر آبی.
- ۲۷- حقیقی، ایمان. (۱۳۸۵). فراز و نشیب‌ها در نظریات اقتصاد توسعه، مجله راهبرد یاس « بهار ۱۳۸۵ - شماره ۵.
- ۲۸- حکمت نیا، حسن، برنامه‌ریزی فضایی توسعه پایدار شهری مورد شهر یزد، (۱۳۸۴). رساله دکتری به راهنمایی دکتر علی زنگی آبادی، دانشگاه اصفهان گروه جغرافیا.
- ۲۹- خانی، علیرضا (۱۳۸۴) چالش‌های اقتصادی دولت، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۲۱۳ و ۲۱۴: ۱۴۹-۱۳۲.
- ۳۰- دان بلانت، مارک جکسون، (۱۳۷۳). اقتصاد کار و نیروی انسانی، محسن رنایی، انتشارات فلاحت ایران.
- ۳۱- دیرباز، عسگر و دادگر، حسن؛ نگاهی به اسلام و توسعه پایدار شهری، تهران، کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۶، ص ۲۹.
- ۳۲- رحیم نیا، فریبرز. (۱۳۷۱). نقش صنایع روستایی در رشد و توسعه کشور، تهران: وزارت جهاد سازندگی (طرح و برنامه صنایع روستایی).
- ۳۳- رحیمی، حسین، توسعه پایدار شهری با تکیه بر توانهای محیطی شهرستان کاشمر، (۱۳۷۸)، رساله دکتری به راهنمایی دکتر شکوهی، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۳۴- رضوانی، محمد رضا (۱۳۸۳) (ب): مقدمه ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران، انتشارات قومس، تهران.
- ۳۵- رنجبریان، ب، زاهدی، م، (۱۳۷۹)، برنامه‌ریزی توریسم در سطح ملی و منطقه‌ای، اصفهان، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد اصفهان، چاپ اول

- ۳۶- رهنمایی، محمد تقی، سید موسی پور موسی (۱۳۸۵). بررسی ناپایداری امنیتی کلانشهر تهران بر اساس شاخص‌های توسعه پایدار شهری، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۵۷ ص ۱۸۱-۱۷۴.
- ۳۷- ریتز، جرج (۱۳۷۴): نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه: محسن ثلاثی، چاپ اول، تهران، انتشارات علمی
- ۳۸- زارع، بیژن. (۱۳۷۳): نظریه‌های نوسازی، مجموعه مقالات سمینار جامعه‌شناسی و توسعه، جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت
- ۳۹- زاهدی، شمس السادات و غلامعلی نجفی، (۱۳۸۵). بسط مفهومی توسعه پایدار، مجله مدرس، دوره دهم، شماره چهارم (پیاپی ۴۹)، ص ۷۶-۴۳.
- ۴۰- زیاری، کرامت‌الله (۱۳۸۰)، توسعه پایدار و مسئولیت برنامه ریزان شهری در قرن بیست و یکم، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.
- ۴۱- ۲۰۰.
- ۴۲- سرایی، محمد حسین و سعیده مؤیدفر، (۱۳۸۹)، بررسی میزان پایداری توسعه در شهرهای مناطق خشک با تأکید بر مؤلفه‌های زیست- محیطی، مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال ۲۱، شماره ۱، ص ۷۶-۴۷.
- ۴۳- شجاعی، م، (۱۳۸۶)، بررسی سیاست‌های دولت در صنعت گردشگری و ارائه الگوی توسعه پایدار شهری صنعت گردشگری کشور، دانش مدیریت، پاییز ۱۳۸۶، سال ۲۰، شماره ۷۸، ص ۹۰-۶۳.
- ۴۴- شریف زاده، ابولقاسم (توسعه پایدار شهری و گردشگری روستایی، نشریه جهاد شماره ۲۵۱
- ۴۵- شهیدی، محمد شریف (۱۳۸۷) بررسی تأثیرات توریسم در برنامه ریزی نواحی روستایی، پژوهش‌های جغرافیای انسانی شماره ۶۷
- ۴۶- شیرازیان، احمد (۱۳۷۵): توسعه یکپارچه نواحی روستایی، ماهنامه مسکن و انقلاب، شماره ۶۶.
- ۴۷- صابری فر، رستم (۱۳۸۶). توسعه شهری پایدار، پیک نور، سال پنجم، شماره دوم، ص ۹۹-۱۰۶.
- ۴۸- علی‌اکبر نیک‌خلق، (۱۳۸۱). جامعه‌شناسی روستایی، انتشارات چاپخس.
- ۴۹- فراهانی فرد، سعید؛ درآمدی بر توسعه پایدار شهری در عصر ظهور، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۴، سال پنجم، ش ۲۰، ص ۱۱۴.
- ۵۰- فراهانی فرد، سعید (۱۳۸۶). عدالت بین نسلی در بهره برداری از منابع طبیعی، مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۲۵، ص ۳۱-۲۲.
- ۵۱- فرصت، محمد، ۱۳۸۴، ارزشیابی آموزش زیست محیطی در نظام آموزش عالی کشور، پایان نامه

- دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، رشته مدیریت محیط زیست (Ph.D)، استاد راهنما آقای دکتر مجید عباسپور، آقای دکتر سید محمود شریعت
- ۵۲- قادری، اسماعیل (۱۳۸۲)، نقش گردشگری روستایی در توسعه پایدار شهری، پایانامه دکتری، تربیت مدرس
- ۵۳- قادری، طاهره. (۱۳۷۸). مکتب نوسازی و معضل تبیین تغییر و توسعه، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، خرداد و تیر ۱۳۷۸ - شماره ۱۴۱
- ۵۴- قائدرحمتی، صفر، احمد خادم الحسینی و علی محمدی فرد (۱۳۸۹): تحلیلی بر درجه توسعه یافتگی شهرستان های استان سیستان و بلوچستان، فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۹، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر، ۷۸ تا ۸۷
- ۵۵- قدیر فیروزنیا، عبدالرضا رکن الدین اقتخاری، (۱۳۸۲). جایگاه روستا در فرآیند توسعه ملی از دیدگاه صاحب نظران.
- ۵۶- قدیری معصوم، مجتبی؛ علیرضا استعلاجی و معصومه پازکی (۱۳۸۹): گردشگری پایدار (روستایی و عشایری)، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۵۷- قره نژاد، حسن. (۱۳۷۱). مقدمه ای بر جغرافیای صنعتی، اصفهان: انتشارات نی، چاپ دوم.
- ۵۸- قره باغیان مرتضی (۱۳۷۰)، اقتصاد رشد و توسعه، جلد اول، تهران: نشر نی
- ۵۹- کلانتری، خلیل. (۱۳۸۰). برنامه ریزی توسعه منطقه ای، تهران: انتشارات قومس.
- ۶۰- کهن، گوئل؛ شاخص سازی در توسعه پایدار شهری، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش های بازرگانی، ۱۳۷۶، صفحه چ (مقدمه).
- ۶۱- کاویان، بهنام (۱۳۸۴) بررسی اخلاق کار در بخش دولتی و خصوصی، مجله تدبیر، شماره ۱۶۵: ۴۵-۴۸.
- ۶۲- کلانتری، خلیل (۱۳۷۷)، «مفهوم و معیارهای توسعه اجتماعی» اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره ۱۳۱-۱۳۲، مرداد و شهریور.
- ۶۳- کیت گرین، (۱۳۸۲). راهبردهای توسعه اقتصادی، حسین راغفر، محمدحسین هاشمی، نشر نی.
- ۶۴- لطیفی، غلامرضا (۱۳۸۰). نقش و اهمیت توسعه فرهنگی در فرایند توسعه شهری پایدار، مجله سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۰۰-۱۹۹، ص ۱۴۵-۱۳۸.
- ۶۵- لومسدن، ل، (۱۳۸۰)، بازاریابی گردشگری، مترجم محمد ابراهیم گوهریان، تهران، انتشارات پژوهش های فرهنگی.

- ۶۶- لهسایی زاده عبدالعلی (۱۳۸۳). جامعه شناسی توسعه، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ سوم.
- ۶۷- مایرون وینر، (۱۳۵۰). نوسازی جامعه، ترجمه مقدم مراغه‌ای، نشر شخصی.
- ۶۸- مایکل تودارو. (۱۳۸۲). توسعه اقتصادی در جهان سوم، دکتر غلامرضا فرجادی، موسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه.
- ۶۹- مجتهدزاده، غلامحسین (۱۳۸۰). معنی و مفهوم توسعه پایدار در مناطق شهری، مجموعه مقالات اولین همایش مدیریت توسعه پایدار در نواحی شهری، شهرداری تبریز و دانشگاه تبریز.
- ۷۰- مصطفی ازکیا، (۱۳۸۱). جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی ایران، انتشارات اطلاعات.
- ۷۱- مصطفی سلیمی فر. (۱۳۸۲)، اقتصاد توسعه، انتشارات موحد،
- ۷۲- مهدیزاده، جواد و حسین پیرزاده (۱۳۸۷). نظام مدیریت توسعه شهری، مجله آبادی، شماره ۲۳، ص ۱۱۰-۱۱۹. اصفهان، مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اصفهان، دوره سوم، سال سیزدهم، شماره ۱: ۷۹-۹۲.
- ۷۳- نوابخش، مهرداد و ارجمند سیاهپوش، اسحاق. (۱۳۸۸). مبانی پایدار توسعه شهری، تهران، انتشارات جامعه شناسان
- ۷۴- ولایی، عیسی، ۱۳۸۴، الگوهای رفتار با طبیعت (محیط زیست) از دیدگاه قرآن و سنت، پایان نامه دکتری (ph.D)، رشته علوم قرآن و احادیث، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، استاد راهنما دکتر محمد علی لسانی فشارکی
- ۷۵- هال، ریچارد. اچ (۱۳۷۶) سازمان، ترجمه علی پارساییان و محمد اعرابی، تهران، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.